

XXXIV JORNADA
**XARXA
MUSEUS
LOCALS**

22 de novembre de 2022

Museus,
conflictes i crisis
humanitàries.
El patrimoni com
a eina de
construcció
massiva

Seminari híbrid

Construir pau en un món en crisi

Jordi Armadans Gil

Polítòleg, periodista, analista sobre conflictes i seguretat,
activista per la pau i els drets humans

Abans que res, deixeu-me expressar l'agraïment a l'Àrea de Cultura de la Diputació de Barcelona i a la Xarxa de Museus Locals per dedicar la seva jornada anual als conflictes, les crisis humanitàries i apostar per la construcció massiva de pau. És molt important, en un context de guerra i apologia bèl·lica, dedicar espais a la reflexió, promoció i construcció de pau. Per això vull agrair-ho públicament.

També deixeu-me expressar el meu plaer de ser aquí. Per mi els museus són part fonamental d'un procés, personal i col·lectiu, de gaudi i d'aprenentatge. Així que em sento molt honorat de participar en aquesta jornada per mirar de reflexionar col·lectivament sobre com construir pau en un context de crisi.

De fet, hauríem de dir en un context de múltiples crisis. I és que portem una època en què les crisis se'ns van superposant. Quan encara pràcticament no n'hem superat una, ja ens n'apareix una altra.

Venim d'una època encara marcada per la crisi economicofinancera de 2008 i, tot i que encara en patim les conseqüències, ja tenim nous cicles de crisis econòmiques a sobre. També, més recentment, els anys 2015 i 2016, vam viure una crisi profunda d'acollida de la població que, fugint de l'horror, mirava de cercar refugi i asil a Europa. Una crisi que, de forma menys espectacular, continua regularment. En la primavera de 2020 vam endinsar-nos en una nova crisi: la pandèmia que ens va forçar a experimentar i viure situacions absolutament inèdites per a tothom. I a principis d'aquest 2022 s'obre un escenari de crisi bèl·lica a Europa amb l'atac de Rússia a Ucraïna, com a continuació del conflicte armat obert el 2014. I tot això, sense oblidar la crisi climàtica que fa temps que tenim detectada però davant la qual, tot i l'agreujament de tots els indicadors, no acabem de respondre i abordar com caldria.

Les crisis se'ns van superposant, sense que acabem de resoldre'n cap. La sensació d'inquietud, fins i tot d'angoixa, per totes aquestes crisis obertes és evident. També la d'ofec, aclapament, com si no fóssim capaces d'abordar tants fronts i respondre a tot arreu.

És una sensació inevitable. Però, si sempre és convenient i necessari afrontar com construir condicions de pau en aquest món, encara ho és més en aquest context. De fet, que sigui difícil no vol dir que no sigui encara més necessari, important i vital de fer.

Per això és molt d'agrair a la Diputació de Barcelona i a la Xarxa de Museus Locals que es plantegi aquest debat avui dia.

Algunes precisions i clarificacions

Abans d'entrar, però, en la reflexió de fons i mirar de respondre a l'objecte de la sessió, i malgrat que moltes i molts de vosaltres esteu, segur, prou versats en aquestes qüestions, fora bo aclarir conceptes i termes. En l'àmbit públic, moltes de les paraules clau en debats com els que ens ocupen avui es fan servir de forma imprecisa, generant més confusió.

El primer concepte a clarificar és el de pau. Tothom interpreta, correctament, que allà on hi ha violència oberta (des d'un bombardeig aeri a un assassinat masclista) no hi ha pau. I és, efectivament, així. Però no només. La pau passa per superar aquestes situacions de violència. Però, sense entrar en gaire profunditats i perspectives teòriques, ja des de la simple intuïció, entenem que la pau és alguna cosa més que això.

Podem imaginar societats on una gran majoria viu explotada i oprimida per una minoria privilegiada. I que, o bé per inèrcia, perquè sempre ha estat així, per resignació, per manca de perspectiva de futurs, la majoria accepta dòcilment aquesta explotació. No hi hauria, per tant i de forma pública, protestes, queixes ni, segons com, necessitat de repressió violenta. Però, encara que hi hagi una aparent 'normalitat' ningú entendria que una societat esclavista o explotadora és una societat en pau. I és que la pau és absència de violència però també és afirmació de justícia, de drets i llibertats.

Aquesta pau, més completa i ambiciosa, és la pau que en la gairebé immensa totalitat del moviment per la pau, de l'àmbit de l'educació per la pau i de la recerca per la pau es proposa. I és la que us comparteixo jo.

També el terme 'violència' mereix una anàlisi més acurada. Certament, una guerra, un assassinat són violència. I tothom ho veu i ho té clar.

Però, més enllà d'aquests actes concrets i perfectament identificables de violència física (bombardejar, atacar, ferir, etc.) hi ha altres dimensions de la violència que no podem oblidar. Quan, ja no per un acte concret sinó com a resultat d'unes estructures, unes polítiques i unes prioritats determinades, hi ha gent que mor de fam (en un món on tenim la suficient capacitat d'alimentar tothom) podem parlar també de violència estructural.

I, de fet, si ho mirem comparativament, les morts per violència estructural són molt superiors a les morts per violència física. Sí, la violència estructural massacra moltes més vides que la violència física en el nostre món d'avui dia.

I, per tant, des d'una perspectiva de treball per la pau, de preservar la vida, de tenir cura de la vida humana, ens hem de preocupar activament d'aquestes dues dimensions de la violència.

Una darrera dimensió de la violència que, com a gent de museus i de l'àmbit de la cultura cal abordar, és la violència cultural o, millor, la cultura de la violència que s'esdevé quan en una societat donem per bona, per inevitable, per acceptable i, en darrer terme, donem per necessària i positiva la violència. I, en la mesura que l'acceptem, transigim davant dels seus terribles impactes. Mentre que l'aposta per una cultura de pau parteix d'un punt de partida totalment diferent: el rebuig explícit a la violència i, a partir d'aquí, la necessitat de trobar altres formes d'abordar els conflictes i construir alternatives.

Així, treballar per la pau passa per superar aquestes violències: erradicar la violència física, superar la violència estructural i substituir la cultura de la violència. I totes tres dimensions de la violència, malauradament, són ben presents en el nostre món d'avui.

I per acabar amb aquesta part de precisió terminològica, cal abordar el 'conflicte'.

Deixem-ho clar: el treball per la pau no passa per erradicar els conflictes.

Al capdavant, els conflictes són discrepàncies sobre coses importants entre persones i grups humans. L'experiència humana va associada a aquestes discrepàncies i a la possibilitat de conflictes. Així, no hem de pretendre una experiència vital personal o aspirar a un món 'sense conflictes'. Els conflictes hi seran. El que cal és treballar per abordar-los d'una altra manera. Que no passi ni per la violència, ni per la destrucció de l'altre, ni per l'exclusió, ni per l'autoritarisme. Apostar pel diàleg, per l'escolta activa, per la participació, pel compromís, per la implicació, per la recerca de solucions satisfactòries i perdurables.

D'altra banda, tot allò que es resol amb violència cal mantenir-ho amb més violència. Així, més enllà del dolor i sofriment que provoca, cal dir que la violència és una eina molt poc eficient de resolució de conflictes.

Guerra i violència

Ara mateix tenim una guerra a Europa. I, també cal dir-ho perquè potser hi ha gent que no n'és prou conscient, hi ha desenes d'altres conflictes armats arreu del planeta. Sí, la guerra és un fenomen que ens afecta i que tenim a prop i que, malauradament, defineix l'estat que pateix molta gent arreu del món.

És veritat que les guerres, la forma de fer-les i les característiques que les defineixen, han canviat molt. Una guerra, ara fa un segle, s'entenia com una enfrontament entre dos o més estats en amplis camps de batalla on s'enviaven centenars de milers de soldats.

Avui dia, i tot i que la guerra a Ucraïna n'és una excepció evident, els conflictes armats s'esdevenen en bona part dins una mateixa frontera, on hi ha participen molts i diversos actors armats: forces armades regulars, forces paramilitars i parapolicials, grups d'oposició armats, grups criminals que es mouen enmig del caos, etc. Uns grups que, en bona part, no disposen de grans arsenals d'armes pesades sinó més aviat d'armes curtes i lleugeres i que, per tot plegat, actuen en accions puntuals i concretes, sovint atacant la població civil.

De fet, una de les grans característiques de les guerres d'avui és que la població civil ha esdevingut blanc de molts dels atacs. Històricament, eren els soldats els qui patien els principals impactes d'una guerra i avui dia és la població civil.

Encara que si mirem l'evolució dels morts per conflicte armat veiem un descens progressiu, en la mesura que els impactes són molt més severs, en termes proporcionals, per a la població civil, cal que ens continuem preocupant activament. Perquè, avui, els principals afectats per la majoria de conflictes armats al món són persones que no tenen cap mena de decisió i participació en conflicte. I això encara ho fa més terrible i injust.

Però, més enllà de les tendències, transformacions i evolucions de les formes de fer la guerra, el que és clar és que guerres noves i velles, d'una manera o d'una altra, tenen un impacte brutal en

la vida de les persones: morts, ferits, destrucció. Recordem les imatges de la guerra de Síria, o d'Ucraïna, amb ciutats senceres totalment devastades. Això és la guerra: la destrucció de tot.

A més de l'impacte directe sobre la vida de les persones, n'hi ha molts més que impacten en la qualitat d'aquestes vides: la pèrdua d'opcions socials i econòmiques, l'empobriment, la vulneració de drets o la contaminació mediambiental. Cal recordar que, encara en aquesta darrera dècada, s'han descobert impactes en la salut de japonesos derivats de l'explosió nuclear de 1945. Els impactes ambientals i en la salut pública de les armes i les guerres van molt més enllà del moment concret en el qual es fan servir i esclaten.

Una altre gran impacte de les guerres, és el de totes aquelles persones que han sobreviscut i, tot procurant d'evitar de morir un altre dia, fugen de l'horror i miren de ser acollits en altres països per sobreviure i engegar una nova vida.

Fa dotze anys, el secretari general de les Nacions Unides, Ban Ki-moon, davant l'enorme creixement del nombre de persones refugiades al món, va reclamar als governs que assumissin les seves responsabilitats. Ho va dir el 2010, quan la xifra -mai aconseguida llavors- era de 43 milions de persones.

El problema és que avui dia hem més que duplicat aquesta xifra. Parlem de més 100 milions de persones desplaçades i refugiades. Sí, portem anys en què cada any la xifra es veu superada per un nou rècord.

I, cal advertir, tot això té un impacte inquietant en clau de futur. Encara que aturéssim les guerres avui dia, encara que tota la gent que ha hagut de marxar (i que porta temps vivint una 'excepció': lluny del seu país, de la seva comunitat, de casa seva, del seu entorn, de la seva gent, de les seves activitats habituals, etc.) pogués tornar a casa, recuperar la vida anterior no seria una cosa fàcil. I, en alguns casos, impossible. A vegades per qüestions físiques i estructurals òbvies, però altres vegades pel dolor i patiment acumulats, és evident que no tots aquests 100 milions de persones podrien recuperar la normalitat. Si deixem podrir aquestes situacions hem de tenir clar que estem projectant, cap al futur, molts problemes i noves crisis.

Les guerres tenen molts més impactes. Però n'hi ha un de duríssim. Que té a veure amb una cosa no física, intangible. Però que és importantíssima.

De fet, en bona part, la destrucció es pot revertir. Podem refer una ciutat devastada, podem construir nous habitatges o noves infraestructures, reconstruir la xarxa viària, etc. Però hi ha coses que per més temps i per més diners que hi posem són molt difícils de reconstruir i recuperar. Com la convivència.

Societats que fa 20, 30 o 40 anys van patir una situació de guerra no viuen, encara en pau. No han recuperat la convivència anterior. El dolor, el patiment i els greuges esdevenen una motxilla molt pesada i dificulten enormement la convivència. I encara que ja no hi hagi guerra formal, no es pot parlar que hi hagi pau.

I la destrucció d'aquesta xarxa de convivència entre les persones és el més difícil de reconstruir.

Per tot això, per tots aquests gravíssims impactes que suposa tota guerra, és tan irresponsable engegar, promoure i reforçar les guerres. I els líders que les promouen haurien de ser ben conscients del terrible cost humà de tot plegat.

La construcció de pau

Què podríem dir des de l'àmbit de la pau (investigació, educació, mobilització) per construir un món millor, amb més condicions de pau, que ens allunyi d'aquests escenaris de violència i menyspreu per la vida humana?

Moltíssimes coses, no pretenc dir-les totes.

Però, en tot cas, hi ha 4 grans àmbits de feina per orientar el treball per la pau: el canvi de valors, el canvi de pràctiques, el canvi de polítiques i el canvi d'estructures.

Canvi de valors

Si la cultura de la violència està ben sòlidament afermada, si els governs la tenen en compte com a eina possible i probable d'intervenció, difícilment arribarem a escenaris de superació de la violència. I, evidentment, la legitimació d'unes formes de violència en un lloc determinat i concret serveixen de legitimació d'altres formes de violència en altres contextos.

Treballar per deconstruir la cultura de la violència i treballar per promoure i ampliar una cultura de pau és un aspecte imprescindible.

I, vosaltres, com a gent de cultura, i agents de cultura, que promoueu la reflexió sobre la condició humana, les seves realitzacions, les seves troballes i les seves creacions, és crucial donar valor a tot allò que les persones hem estat capaces de fer en termes de viure i conviure. Aquella dimensió positiva de la condició humana que hem de reforçar i consolidar.

Canvi de pràctiques

Necessitem personalment i col·lectiva, aprendre a concebre i abordar els conflictes d'una altra manera. En la mesura que els tenim i els tindrem, ens hem de preocupar per com hi interaccionem, com ens hi situem i com podem mirar de cercar i implementar propostes integradores i positives dels conflictes.

I això és un aprenentatge que, més enllà del que passi al món i que com estigui tot, que cadascú pot fer. Totes i tots, en la nostra vida quotidiana, tenim mil i una oportunitats d'identificar, relacionar-nos, abordar i transformar els conflictes que ens anem trobant. Podem ser agents promotors de pau i de transformació positiva de conflictes.

Canvi de polítiques

Podríem fer-ne una llista llarguíssima. Però la reflexió principal és que si tenim un món amb desenes de conflictes armats oberts, creixement de la població morta, ferida i refugiada per les guerres, fam, pobresa, injustícia, etc. vol dir que les polítiques que estem fent no funcionen, no tenen bones prioritats o no estan ben enfocades.

Perquè està clar que els resultats d'aquestes polítiques són bastant nefastos en termes de preservació de la vida humana, de promoció de la pau i de la defensa dels drets humans. Cal fer, i promoure, una autocrítica severa sobre totes aquestes polítiques.

Entre moltes qüestions a destacar, està clar que hauríem de tenir una política activa de prevenció de conflictes. En l'àmbit mèdic entenem perfectament que és molt millor no arribar a una situació crítica en què calgui operar-se d'urgència i amb poques opcions de sortir-se'n.

Hem de prevenir les situacions de risc, de conflicte, de crisi, perquè si esperem que esclatin tenim molt poca capacitat per a resoldre les coses. Quan esclata un conflicte amat, cal fer moltes coses. Però és molt més important evitar que esclatin.

No tenim prou organismes, ni amb prou autoritat ni amb prou recursos, que es dediquin a aquestes tasques.

I, és clar, no podem pretendre tenir un món ordenat, pacífic, estable, amb els nivells de desigualtat, injustícia i marginació i exclusió que tenim. Si permetem que milions de persones perdin la vida de forma injusta i terrible, ens aboquem al fracàs, per avui i per demà. És absolutament imprescindible, per la dignitat de la gent que les pateix, però per al futur col·lectiu de tothom, adoptar com a prioritat la lluita contra la injustícia i les desigualtats.

Els governs i els líders no promouen activament l'impuls i la satisfacció dels drets humans. I, sovint, veiem com l'apel·lació als drets humans que fan és absolutament interessada. A vegades posen el crit al cel per una situació determinada i llunyana de vulneració de Drets Humans mentre, en canvi, fan negocis amb dictadors i criminals de guerra.

Sembla obvi, però hauríem de tenir-ho molt present: si els Drets Humans no són una prioritat de les accions dels governs, no ens ha d'estranyar que el món estigui com estigui.

Una altra transformació a abordar en clau política és la d'apostar per una nova concepció i política de seguretat. Tenim una seguretat profundament segrestada per una visió militarista i armamentística. A finals de 2021, la xifra de despesa militar va ser, a més d'elevadíssima, rècord: va superar els 2 bilions de dòlars anuals. Ja podem imaginar com serà a finals de 2022, després de tots els anuncis, promeses i decisions d'incrementar-la encara més per part de molts governs.

I si portem dues dècades incrementant la despesa militar i, a la vegada, patint un increment del nombre de conflictes armats, i de més morts i desplaçats pels conflictes armats, des d'un punt de vista analític cal preguntar-se, honestament, si la preparació i inflació d'aquesta maquinària bèl·lica ens porta a la pau o a un món incendiat i inflammat.

L'aposta per la desmilitarització i el desarmament, especialment el nuclear, i la promoció d'una seguretat humana, hauria de ser una altra de les polítiques imprescindibles.

Canvi d'estructures

Tenim un món on diversos actors (polítics i econòmics) actuen en l'escena global però, en canvi, no tenim un sistema de governança global.

A nivell intern de cada país, tenim poders públics, organismes judicials, un sistema d'equilibri que, almenys teòricament, permet que les coses puguin rutllar i, sobretot, que les accions criminals no quedin impunes. Però a nivell planetari, som a les beceroles. Mentre les potències i els governs no acceptin cedir sobirania perquè organismes globals puguin abordar, des d'una perspectiva democràtica i justa, les crisis globals, no anirem bé. Qui promou la pau i els drets humans quan els estats fallen en les seves responsabilitats i els ataquen?

Apuntar, també, que moltes vegades quan s'acusa a les Nacions Unides de fer poc o no gaire, no hem d'oblidar que fan allò que els estats els permeten de fer. La 'inacció' de les Nacions Unides no ens remet a la bona o mala voluntat de les Nacions Unides sinó a la determinació dels Estats de no permetre que avancem cap a una governança global.

Malgrat tot, el canvi és possible

Malgrat tots aquest reptes, crisis, drames, inaccions i responsabilitats, podem canviar les coses. A la vegada que hem de ser molt honestos amb l'anàlisi, profunda i exhaustiva, de totes aquelles coses que no funcionen, també hem de dir ben clarament que amb la força de la ciutadania, amb la implicació de les institucions responsables, hem aconseguit avenços que fa anys ens haurien semblat impensables.

El nivell dels reptes que tenim per afrontar i guanyar, no ens han de fer invisibilitzar tot allò que hem construït en termes de justícia, de drets humans, de democràcia i de pau.

Coses que semblaven impossibles, s'han guanyat. Coses que semblaven inabordables, han avançat. Resistències al canvi que semblaven impossibles de superar, s'han doblegat. Perspectives que només semblaven desitjos, coses que somiàvem però no pensàvem possibles, s'han esdevingut. I moltes més coses que no creiem factibles, poden acabar passant.

Quan hi ha una presa de consciència social, una mobilització ciutadana, una implicació responsable d'organismes i institucions, es fan avenços efectius en clau de pau i de drets humans. Ho hem vist amb l'objecció de consciència, amb les mobilitzacions no-violentes en defensa dels drets humans, amb les campanyes que han aconseguit prohibir armes especialment cruels i sanguinàries com les mines o les bombes de dispersió, amb la revolta feminista. I amb moltíssimes coses més.

Sí, construir la pau i defensar els drets humans és difícil. Però no és impossible. Ho hem demostrat moltes vegades i ho hem de continuar demostrant moltes més vegades.